

Een regeling over de rechten van de molen van Zelk, 1414

Rombout Nijssen & Bo Schurmans

In het ancien régime waren de meeste graanmolens banmolens. Dat betekent dat de inwoners van een bepaald gebied, meestal de inwoners van de heerlijkheid waarin de molen lag, verplicht waren voor het malen van hun broodgraan of het pletten van hun haver gebruik te maken van die molen. Anderzijds betekent dat ook dat de bezitter en de uitbater van die molen verzekerd waren van een bepaalde omzet en van een inkomen. Dat was ook nodig omdat de bouw en het onderhoud van een molen en de bijhorende waterwerken een dure aangelegenheid was.

De heerlijkheid Zelk bij Halen maakte in de middeleeuwen deel uit van het domein van de kartuizers van Zelem. In Zelk hadden de kartuizers een watermolen op de Demer, die de banmolen was voor de inwoners van het dorp. Zelk was echter een bijzonder kleine gemeente en door alleen te malen voor de mensen van Zelk en voor de kartuizers zelf, draaide de molen niet voldoende omzet. Daarom waren de molenaars van Zelk wel verplicht ook buiten de eigen heerlijkheid klanten te zoeken. Naast het leveren van kwaliteit en een vriendelijke bediening was de ligging van de molen, op korte afstand van de woningen van de klanten, het enige argument dat eventuele klanten kon overtuigen gebruik te maken van de molen van Zelk. Dat betekent dat het bereik van de molen beperkt was tot de aangrenzende dorpen Webbekom, Zelem en Linkhout en het noorden van de gemeente Halen. Het probleem was echter dat die mogelijke klanten in heerlijkheden met een eigen banmolen woonden, en dus eigenlijk geen gebruik mochten maken van de diensten van de molenaar van Zelk.

Deze situatie leidde tot veel problemen voor de kartuizers en voor hun molenaar. Ofwel werd er onvoldoende omzet gedraaid, ofwel werd er tegen de gang van zaken geprotesteerd door de bezitters van naburige molens die omzet verloren aan die van Zelk.

In een poging een einde te maken aan die moeilijkheden, legden de kartuizers de zaak in de loop van het jaar 1414 voor aan de hertog van Brabant. Zelk, Halen en de meeste omliggende gebieden behoorden immers bij het hertogdom Brabant. In 1414 was Antoon van Bourgondië hertog¹. Het archief van de kartuizers van Zelem in het Rijksarchief te Hasselt bevat een oorkonde van Antoon van Bourgondië, die afgeleverd werd in Lier op 9 septem-

ber 1414, en waarin hij schikkingen treft om aan de klachten van de kartuizers in verband met hun molen tegemoet te komen.

Antoon heeft wel oren naar de klachten van de kartuizers - *die Sartroisen van Zeelhem bi Diest* - die omwille van hun molen *mennichwerven gevexert² ende gequelt* waren geweest en die volgens de hertog ten onrechte *groten schaden ende costen* hadden geleden. Om daaraan een einde te maken, uit eerbied voor God en opdat de kartuizers nog meer zouden bidden voor de hertog, zijn voorouders en nakomelingen, beslist hij dat de molen van de kartuizers in Zerk gehandhaafd moet worden in al zijn *ouden rechten, usagien ende herbrenghen*. Bovendien staat hij toe dat alle inwoners van het hertogdom Brabant - *alle dieghene, wie dat sij sijn, die nu of namaals in onsen landen woenen soelen* - dus ook de bewoners van heerlijkheden met een banmolen, hun graan mogen laten malen in de molen van Zerk. Helemaal vrijblijvend is die welwillendheid van de hertog niet. Naast hun gebed moeten de kartuizers voortaan drie halster rogge Diestse maat³ leveren aan de rentmeester van de hertog in Tienen. Het wordt in de oorkonde niet expliciet gezegd, maar wellicht gaat het om een jaarlijkse levering. Het is aan te nemen dat die betaling niet werkelijk in rogge gebeurde, maar wel met een geldsom die de waarde van drie halster rogge vertegenwoordigde.

Aan zijn gerechtsofficieren en rentmeesters, met name de drossaard en de centrale rentmeester van Brabant, de meiers en de rentmeesters van Tienen en Halen, geeft hij opdracht de hand te houden aan dit besluit. Wie tegen dit besluit ingaat of de uitvoering ervan bemoeilijkt, wordt gewaarschuwd dat hij daardoor niet alleen *gevallen sal sijn in onser abolge⁴* - zich blootstelt aan de toorn van de hertog - maar ook een boete zal moeten betalen *van eenen marck⁵ fijns silvers*. Voorts regelt de hertog dat, indien er iemand tot het betalen van die boete veroordeeld zal worden, zij voor de helft zal toekomen aan de hertogelijke schatkist en dat de andere helft gelijk verdeeld moet worden tussen het kartuizersklooster en de gerechtsofficier van de plaats waar die veroordeling uitgesproken wordt (*der richter dairt onder vervolcht sal werden*). Bovendien zal de overtreder van dit besluit de schade die hij daardoor veroorzaakt aan de kartuizers moeten vergoeden.

Aan de oorkonde hangt het zegel van Antoon van Bourgondië in rode was. Boven en onder, waar de zegelstaart in en uit het zegel gaat, zijn de randen afgebroken.

Tekstuitgave: Rijksarchief Hasselt, *Oorkonden van de kartuizers van Zelem*, nr. 159.

Anthonis bider graciens gods hertoge van Lothringen, van Brabant ende van Limborch, margreve des heilichs Rijcs, allen den ghenen die desen brief soelen sien of hoeren lesen, saluit. Want onse wail geminde in gode, die Sartroisen van Zeelhem bi Diest mennichwerven gevexert ende gequelt hebben geweest mit onrecht tot hoeren groten schaden ende cos-

Het zegel van Antoon van Bourgondië.

ten, also sy ons aenbracht hebben, om hoerre moelen wille die sij staende hebben tot Zelke, ons ende onsen rait te vervolgen, so doen wy te weten dat wij ter eeren gods ende opdat sij temeer gehouden soelen sijn voir ons, onse ouderen ende nacomelinge te bidden, hoere voirschreven moelen te Zelke gehouden willen hebben in allen hoeren ouden rechten, usagien ende herbrengen die sij of hoere vorders gehanteirt, geuseirt ende herbracht hebben, ende oic hebben wij georlooft ende orlooven mit desen brieve dat alle dieghene, wie dat sij sijn, die nu of namaals in onsen landen woenen soelen, binnen steden of dairbuten, op der vorschreven Sartroisenmoelen soelen mogen malen, also dicke alst hen genuegen sal, sonder yet dairynne te misdoen of te verbeuren tegen ons of anders yeman, of oic ennigerhande moyenisse dairom te liden van onsen dieneren of van anders yeman, oic so en soelen wy, noch onse oiren, nyeman dwingen, noch doen noch laten dwingen, tot onsen noch tot ghenen anderen moelenen te malen dien genuegen sal ter vorschreven Sartroisenmoelen te malen ende wanneer den rentmeister van Thienen die indertijt sijn sal t'onsen behoefte, drie halster roggen, alsulcs als die vorschreven moelen winnen sal, der maten van Diest. Ende omdat wij willen dat alle die poenten des tegewerdigen briefs, ende eenyegelic poent bisunder, vast ende onverbrekelic gehouden werden tot ewigen dagen, so hebben wy voir ons, onse oir ende nacomelinge, gelooft ende gelooven wail ende getruwelic die te houden ende te doen houden, sonder yet dairtegen te doen, te doen doen of te laten geschien in enniger wys. Ende gevielt dat yeman hiertegen dede so wie hi were, dat die also dicke ende mennichwerven als dat geschiede, gevallen sal sijn in onser abolge, ende in die peene van eenen marck fijns silvers, half ons ende die ander helft half der richter dairt onder

vervolcht sal werden ende half den vorschreven Sartroisen, ende oic so sal die verstoerer den vorschreven Sartroisen alsulker redeliken ende kenliken schade als sij dairom soelen geleden hebben. Ontbieden dairom ende bevelen mit sunderlingen ernste onsen drossaet ende hogen rentmeister van Brabant, onsen meyeren ende rentmeesteren van Thienen ende van Halen ende allen onsen anderen amptluden ende dieneren die nu syn of namails wesen soelen ende eenen yegeliken bisunder; ende allen anderen dien dat aengaen mach, dat sy den vorschreven Sartroisen, onsen vorschreven gracien rascht ende bredelic doen ende laten gebruiken, sonder hen dairtegen ennigen commer of letsel te doen of te laten geschien, in enniger manieren. Ontbieden voirt ende bevelen eenen yegeliken van hen dair dat gebeuren sal, dat sij onse deel vander peenen vorschreven also dick als sij verbeurt sal werden, sonder ennich verdrach nemen ende ons dairaf goede rekeninge doen ende dat sij oic den vorschreven Sartroisen hoere deel vanden peenen vorgeschreven doen hebben ende vercrigen, sonder vertreck mitten schade die sij geleden soelen hebben, overmits den ghenen die dede tegen ennich der poenten vorgeschreven of den ghenen hachten ende houden ter tijt toe dat hi die vorschreven Sartroisen sal vernuegen van hoener deel vander peenen mitten schade vorschreven. Ende des t'orconde hebben wij onsen segel aen desen brief doen hangen. Gegeven in onser stat van Lijer, ix dage in september int jair ons heren mcccc ende veirthien.

- 1 Antoon van Bourgondië (1384-1415) was een zoon van Filips de Schone, hertog van Bourgondië, en van Margaretha van Male, dochter van de graaf van Vlaanderen. Zijn broer Jan zonder Vrees was hertog van Bourgondië en graaf van Vlaanderen. In 1406 erfde Antoon de hertogelijke titel van Brabant van Johanna van Brabant, de kinderloze tante van zijn moeder.
- 2 Vexeren is een Middelnederlands woord dat *kwellen* betekent.
- 3 Over de inhoud van een halster zijn in verschillende publicaties en websites ver uiteenlopende cijfers te lezen. Op de website van Europeana is de afbeelding te zien van een Diestse inhoudsmaat van een halster graan: www.europeana.eu, en dan zoeken op *halster*.
- 4 Abolge is een Middelnederlands woord dat *toorn* of *gramschap* betekent.
- 5 De mark is een gewichtseenheid voor edel metaal. De massa ervan verschilde vroeger naargelang de streek. Hier was de Keulse mark een veel gebruikte eenheid. Een Keulse mark weegt 233,856 gram. De boete die de hertog hier aan overtreders van zijn besluit in het vooruitzicht stelt, is dus geen klein bier !

Adressen van de auteurs:

Rombout Nijssen
Rijksarchief
Bampslaan 4
3500 Hasselt

Bo Schurmans
bo.schurmans@student.kuleuven.be